

Ф.Охап, А.Баймұрат, А.О. Мусабекова
 Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті,
 Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
 arujan2672@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ДАМУЫ МЕН ОНЫҢ КЕДЕРГІЛЕРІ

Әйелдер кәсіпкерлігі – қазіргі әлемде маңызды әлеуметтік және экономикалық құбылыс. Соңғы жылдары әйелдердің бизнеске белсенді қатысуы артып, олар өз ісін ашып, экономикалық өсімге, жұмыс орындарын құруға және әлеуметтік мәселелерді шешуге айтарлықтай үлес қосуда.

Әйелдер кәсіпкерлігіне тән ерекшеліктер мен әйелдерге тән тәсілдер туралы айту. Әйелдер кәсіпкерлігіне кедергі келтіретін негізгі қиындықтар: қаржылық қолдаудың жетіспеушілігі, кәсіпкерлікке қатысты гендерлік стереотиптер, бизнесті жүргізуде қолдаудың жетіспеушілігі. Мысалы, көптеген әйелдер өз істерін ашу кезінде отбасы мен бизнесті қатар алып жүру мәселесімен жиі кездеседі.

Әйелдер кәсіпкерлігі бойынша әлемдегі және Қазақстандағы статистика, нақты сандар мен көрсеткіштер. Мемлекеттік қолдау бағдарламалары, әйелдерге арналған бизнес-инкубаторлар мен акселераторлардың рөлі. Әйелдер кәсіпкерлігін дамыту үшін жасалып жатқан шаралар мен болашақ жоспарлар.

Әйелдер кәсіпкерлігі – болашақтың бір бөлігі. Экономикада әйелдердің рөлі барған сайын күшейе түсуде және олар бизнестегі үлестерін арттыра береді. Қоғам әйелдерге көбірек қолдау көрсету арқылы кәсіпкерлікті дамытуға ықпал ете алады. Әйелдер бизнесі тек экономиканы дамытуға емес, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік проблемаларын шешуге де ықпал ететінін түсіну маңызды.

Қазақстанның кәсіпкерлік кеңістігінде әйел азаматтар да белсенді. Әйелдер ашқан қаншалықты бизнес жұртшылық тарапынан құптау тауып, аудиториясын кеңейте түсуде.

McKinsey зерттеуінше, әйелдердің экономикаға ерлермен теңдей дәрежеде араласуы 2025 жылға жақын ғаламдық ішкі жалпы өнімге (ІЖӨ) 28 триллион доллар қосып, 11-26% деңгейіне жетуі ықтимал. Дәл осындай жағдайда Шығыс Еуропа, Орталық Азия, Таяу Шығыс және Солтүстік Африка елдерінде ІЖӨ 9%-ға өнім көрсетуі ықтимал екен [1].

Қазақстандық әйел кәсіпкерлерді Еуропалық қайтадан құру және даму банкі жиі қолдайды. Жыл сайын 1 мыңнан астам адам бұл банктен қаржылай құптау табады. «Гендерлік теңдік - Қазақстанның әлеуметтік қана емес, экономикалық өмірінде де күре үрдіс. Әйелдердің экономикаға белсенді араласуы елдің тура қарқындау жолында келе жатқанын, әр жанға бірдей мүмкіншілік берілетінін көрсетеді. Қазіргі кезде Қазақстанның азын-аулақ әрі орта бизнесіндегі әйелдер кәсіпкерлігінің үлесі 43%-ды құрайды» делінген банк хабарламасында.

Статистика бойынша, қазақстандық әйелдер қарыз төлемін кешіктірмеу бойынша да аса құнтты. Елімізде керісінше, ерлер қауымы қарыз төлеміне жауапсыз қарайтын көрінеді. Қазіргі уақытта Еуропалық қайтадан құру және даму банкі әйелдер бизнесін өрістетуге мақсатында микроқаржы ұйымдары мен тұрғылықты банктерге мақсатты қарыз беріп отыр. Қазірге дейін 86,5 миллион доллар қаражат бөлінген әлбетте, бұл азғана ресурс емес.

Банк стратегиясы бойынша «Әйелдер - бизнесте» бағдарламасы аясында қазақстандық әйел кәсіпкерлерге құптау көрсетеміз. Қазіргі таңда 300-ден астам әйел басқарушылық ететін компаниялармен бірігіп консультациялық жобаларды жүзеге асырды. Сондай-ақ жыл сайын 1 мыңға тарта кәсіпкер әйелдер мен бастық әйелдерді түрлі оқу бағдарламаларына, тренингтерге қатыстырады, - дейді банктің шағын әрі аралық бизнесті құптау бағдарламасы бойынша.

Банктің қаржылық емес қолдау құралдары қатарында - әйел кәсіпкерлердің кәсіби сараптамаға, бизнес-коучинг, оқу бағдарламалары мен тәлімгерлікке қолжетімділігін қамтамасыз жасау бар. Өткен жылы жағадан алған пандемияға қарамастан тәлімгерлік бағдарламасына қатысқан 50 әйел франшиза сатқан, жаңа нарықтарға шыққан әрі жаңа өнімдер өндіре бастаған. Бір қызығы, 2020 жылы пандемия қыспаққа алған кезде ерлерге қарағанда әйел азаматтар шаруа істейтін және басқаратын бизнес ұйымдары мол зардап шеккен.

Зерттеу көрсетіп отырғандай, отбасылық бизнес жүргізіп отырған жетекшілердің бұл кәсібін ұрпағына тастап кетуге байланысты жоспары жоқ. Отбасылық компаниялардың тек 30% ғана кәсібін

келер ұрпаққа қалдыруды сәтімен жүзеге асыра алған. Отбасылық компаниялардың алдында тұрған негізгі міндет - инновация мен цифрландыруды тоғыстыра отырып керекті дағдылар мен мүмкіндіктерге қол жеткізу.

Қазірге дейін банк әйелдердің экономикалық мүмкіндігін кеңейту үшін 1,5 млрд еуро инвестиция құйған. Банк пайда болғалы бері гендерлік теңдік пен инклюзияны алға сыру мақсатында 350-ден астам жоба жұмыс жасап келе жатыр. Әйелдер кәсіпкерлігін дамытуға қатысты ел аумағында 17 орталық құрылды. «Әр аймақтан бір орталық ашылып, олар әйелдер кәсіпкерлігін дамыту бойынша жұмыс істей бастады. Орталықтың негізгі міндеті - әйелдерге ақпараттық және консультативтік құптау білдіру. Орталықтар министрлік, «Атамекен» ҰКП мен Президент жанындағы отбасылық-демографиялық саясат және әйелдер жұмыстары жөніндегі ұлттық комиссияның келісімі негізінде құрылады» деген еді. Бұдан кейін мемлекеттің де әйел кәсіпкерлерді қолдауға байланысты жобалары көбейе түсер деген үміт бар. Өзіргі кезде мемлекеттен құптау алып отырған әйел кәсіпкерлер үлесі 32% мөлшерінде екен. Құптау дегенде банк несие мен гранттар жайында айтып отырмыз. Әлбетте, бұдан бөлек оқыту, жаттықтыру сынды қаржылық емес құптау түрлері де бар. Ілгеріде айтып отырған Еуропалық қайта құру және даму банкімен үкімет тығыз жұмыс істейді. Қазірге дейін екі жақты мәміле негізінде әйелдер басқарушылық ететін 300 кәсіпорын тұрғылықты консультанттардан тиесілі кеңес алып, оларға жалпы сомасы 35,4 млрд теңге болатын 21,8 мың несие берілген [1].

Әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейту жаһандық дамудың негізгі мәселесі боп табылады. Дамуға қосқан зор үлесіне қарамастан, әйелдер кемсітушілікке тап болады, әсіресе дамушы елдерде. Гендерлік теңсіздік проблематикасы Қазақстанда көптеген салаларда өзекті, сондықтан мемлекет еркектер мен әйелдер арасындағы алшақтықты қысқарту бойынша іс жүргізуде. Мысалы, 2022 жылы өңірлік кәсіпкерлер палаталарының базасында әйелдер кәсіпкерлігін дамыту орталықтары ұйымдастырылды, онда бизнесті дамыту, сондай-ақ дара және кәсіби өсуді дамыту бойынша консультациялар беріледі.

Әйелдер кәсіпкерлігінің өсуі әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейту және олардың қаржылық жағдайын жақсартуға жәрдемдесу үшін тіптен маңызды. Сонымен қоса, бұл дамушы елдердегі өсудің негізгі факторы боп табылады. Әйелдер кәсіпкерлігін дамыту үй шаруашылығының кірісін ұлғайту және бастауыш білім беру, киім мен қорекке төлем төлеу үшін қосалқы мүмкіндіктер береді. Әйелдер кәсіпкерлігі экономикалық дамуға әсер етеді және жұмысқа орналасу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. 2022 жылдың 1 қаңтарында Қазақстанда ШОБ-пен айналысатындардың 31,1% - ы әйелдер басқаратын ұйымдарға жұмылдырылған және бұл көрсеткіш жыл сайын азғана болса да артып келеді [2].

Дамушы елдер контекстінде әйелдер бизнесін дамытуға және қолдауға бағытталған зерттеулер айрықша зейін аударуды керек етеді. Зерттеудің мақсаты Қазақстандағы, экономикасы дамушы елдегі және Орталық Азия елдері арасындағы көшбасшы әйел кәсіпкерлердің өңірлік даму ерекшеліктерін, сондай-ақ пандемиядан кейінгі кезеңде әйелдер кәсіпкерлігін мемлекеттік құптау саясатын талдау боп табылады.

Зерттеу әдістемесі негіз есебінде статистикалық деректерді талдаудың статистикалық әдістерін, кластерлік талдауды қамтиды. Зерттеу республика өңірлерінде әйелдер кәсіпкерлігінің біркелкі емес даму себептерін анықтауға және мемлекеттік қолдауды жүзеге асыруға бағытталған. Авторлар өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуы өңірлердегі әйелдердің кәсіпкерлік белсенділігіне тіке ықпал етеді деген қорытындыға келеді. Өңірлік дамудың экономикалық біркелкі даму деңгейінің әлеуметтік аспектісінде көрініс табады. Ауыл әйелдерінің экономикалық әлеуетін қолдану моноқалалар мен инфрақұрылымды дамытумен, сондай-ақ өңірлердің ерекшеліктерін ескеретін бағдарламаларды әзірлеумен қатысты. Дегенмен, кәсіпкерлікті қолдаудың қолданыстағы мемлекеттік бағдарламаларының болуына қарамастан, әйелдерді бизнеске кеңінен тартуға бағытталған бағдарламалар толымсыз және елдің кәсіпшілік экожүйесін жақсарту үшін біршама шаралар қабылдау керек [3].

Әйелдер кәсіпкерлігінің дамуындағы кедергілер. Елдегі әйелдер кәсіпкерлігінің дамуын тежейтін факторларды айқындау үшін Қазақстанда зерттеулер жүргізілді. С.Д.Сейілбекова мен Ж.А.Нұрбекованың зерттеу нәтижелері бойынша, ол факторларға әйелдердің бизнеске керек білігі мен еңбек тәжірибесінің болмауы, бизнеспен шұғылдану үшін мерзім жетіспеуі, өз ісін ашу және оның жұмыс жасап кетуін қамтамасыз қылу үшін қаржы алу проблемасы, әйелдер мәртебесінің төмендігі және гендерлік стереотиптер жатқызылуы ықтимал.

Бұл факторлар сонымен қатар З.У. Джубалиеваның зерттеуінде де расталады. Ол әйелдер кәсіпкерлігінің ерекшелігі есебінде әйелдердің қоластындағыларды басқаруға деген ұмтылысының

аздығын, қаражат ресурстарын тартудағы қиындықтарды, үй шаруасы әрі сәби күтімімен және басқа да үй іші мүшелеріне қатысты уақытша үзілістер қажеттігін атап өтті.

Бизнес жүргізу кезіндегі ілгеріде аталған «ерекше» проблемалармен бірге, Қазақстан кәсіпкерлері кез келген бизнеске тән және ұлттық кәсіпкерлік экожүйесінің тиімділігіне қатысты кедергілерге де тап болады. Doing Business рейтингіне сүйенсек, олардың дамуы халықаралық саудадағы, электрмен жабдықтау жүйесіне қосылудағы, салық салудағы және төлем қабілетсіздігін шешудегі қиындықтарды тежейді.

Осылайша, Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлігі саласындағы бастапқы кедергілер қатарына мына үшеуін жатқызуға болады:

1. Әйелдердің бизнеске керек білігі мен еңбек тәжірибесінің болмауы қазір әйелдер басқаратын кәсіпорындары үстем салалар техникалық білік, көп жұмыскер, үлкен капиталды керек етпейді. Демек менеджмент саласы, әсіресе адами ресурстар мен қаражат саласындағы білік те қажет емес. Мұның себебі басқару теориясы мен практикасы жайында білімнің төмендігі немесе мүлде болмауы болуы ықтимал. Көбінше әйелдердің шағын кәсіпорындары, әсіресе жеке кәсіпкерлер стратегиялық менеджментті пайдаланбайды. Ал шындап келгенде, стратегиялық жоспарлау мен кәсіпшілдік еңбектің тиімділігі арасында оң байланыс бар.

2. Үй шаруа, балалар мен басқа да жанұя мүшелерінің күтіміне қатысты ақы төленбейтін шаруалардан бизнеске мерзім қалмауы. Қазақстанда патриархал құндылықтар жүйесі үстем. Қазақстандық қоғам отбасындағы міндеттерді әйелдер мен ерлердің рөліне қарай қатал бөліп қоятын дәстүрлі түсініктерге бейім. Сондықтан да қазақстандық әйелдер үй шаруасы мен бизнесті алып жүруге қатысты екі есе ауыртпашылыққа тап болады. Үй мен бизнес арасындағы сәтті тепе-теңдікті сақтау әрекеті кәсіпорын ауқымын кеңейтуге және әйелдер кәсіпорындарындағы «жас» ұлғайтуға шектеу қояды. Себебі кәсіпкер әйелдер табыстың өсуіне емес өз уақыттарын бақылауға көбірек көңіл бөледі.

3. Кәсіпорындар масштабының шектеулі болуы мен даму әлеуетінің төмендігіне қатысты қаржылық ресурстарға қол жеткізе алмау Social Institutions and Gender Index деректері бойынша, Қазақстанда «Өндірістік және қаржылық ресурстарға қол жеткізе алмау» көрсеткіші аясында гендерлік кемсітушіліктің деңгейі орташа екені байқалады. Қазақстанда әйелдердің жер немесе басқа мүлікті иелену мүмкіндігі шектеулі. Себебі ол көбінде күйеуі немесе отбасындағы ер азаматтың атына тіркеледі. Бұдан мол мөлшердегі қарыз ала алмау туындайды. Үйткені банктер қарыз алушылардан ресми жұмыс жасап, атында бұйым боп, кепілзат қоя алуын талап етеді. Қазақстанда әйелдер ерлерге қарағанда қарыз алуда үлкен қиындықтарға тап болуда. Сондай-ақ олардың қарыз өтеп, бизнес-жоспар жасау қабілетіне байланысты да қате пікірлер баршылық [4].

Қорытындылай келе, әйелдер кәсіпкерлігі экономикалық және әлеуметтік даму үшін маңызды драйвер болып табылады. Әйелдерге арналған бизнес-бастамаларды қолдау тек қана олардың жеке табысына емес, елдің жалпы әл-ауқатына әсер ететін ауқымды фактор.

Әдебиеттер тізімі

1. Әйелдер кәсіпкерлігі қолдау тауып жатыр [Электрондық ресурс] / Egemen Qazaqstan/ <https://egemen.kz>
2. Общее в развитии женского предпринимательства в Казахстане и других развивающихся странах [Электронный ресурс] / <https://aerc.org.kz>
3. Мусульманкулова. Оценка регионального развития женского предпринимательства: Кейс Казахстана [Электронный ресурс] / Central Asian Economic Review / <https://caer.narxoz.kz>
4. Зайра Сатбаева. Гендерлік экономика: Әйелдер кәсіпкерлігін дамытудың басты 3 кедергісі [Электрондық ресурс] / Almacom.kz/ <https://economist.kz>